

Тележкіна О. О. Мовно-виражальні засоби відтворення мотиву болю за долю рідної землі у збірці Д. Павличка “Три строфи” / О. О. Тележкіна // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство : міжвузівський збірник наукових статей. – Бердянськ, 2012. – Вип. XXV. – С. 469 – 476.

УДК 821.161.2-1.09

Тележкіна О. О.  
кандидат філологічних наук,  
Національний фармацевтичний університет

### **МОВНО-ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ МОТИВУ БОЛЮ ЗА ДОЛЮ РІДНОЇ ЗЕМЛІ У ЗБІРЦІ Д. ПАВЛИЧКА “ТРИ СТРОФИ”**

У кожного народу є митці, які, гостро відчуючи всі болі й жалі рідної землі, переливали свої роздуми про це у вірші чи прозові полотна. Не є винятком і Дмитро Павличко. Поетові довелося бути свідком і учасником подій, що відбувалися на українській землі протягом II половини XX століття: враження від побаченого, пережитого й сприйнятого перетворилися на поетичні твори, що засвідчують його активну громадянську позицію і вказують на зболені почуття вірного сина рідного народу.

Один із найскладніших етапів своєї творчості (1988–2008 рр.) Д. Павличко символічно назвав двадцятиліттям і визначив, що головною темою творів цього періоду є конфлікт між патріотичним піднесенням і рабським пристосуванням, між духовною жертовністю і матеріалістичним споживацьким фанатизмом у роздвоєній натурі населення, яке поет прагнув називати нацією [1, 8]. Саме в цей час і була створена збірка “Три строфи”, у передмові до якої поет зазначає: “вона відображає хвилини сумнівів і розчарувань, у яких захлиналася наша історія...; в деяких речах я намагався бути оптимістом, але мої убоління були сильніші за мій назагал оптимістичний світогляд. Кожен вірш з цієї книжки може бути потрактований як маленька драма” [2, 4]. Попри всю значущість викладеного у названій збірці, цей матеріал не був належно досліджений ні літературознавцями, ні мовознавцями, хоча, на наше переконання, є важливим для з'ясування динаміки світосприйняття поета, адже важливо знати, якими мовними засобами послуговувався поет у той чи той період своєї творчості, як це вплинуло на витворення образів і відтворення його почуттів, що важливо для усвідомлення ідіолекту митця. Це й підтверджує актуальність порушеної у розвідці проблеми.

Відповідно до цього у статті будуть визначені і схарактеризовані мовно-виражальні засоби, за допомогою яких Д. Павличко відтворює основний мотив названої збірки.

Провідним мотивом збірки Д. Павличка “Три строфи” є мотив болю за долю рідної землі. Цей біль багатогранний і всеохопний: від особистого (втрата

матері, друзів-однолітків) до загальнонародного (страждання від того, що немає єдиної помісної церкви, втрата і зневага славного історичного народу, зникнення населених пунктів, занехання природи, зневажання рідної мови) і глобального (поширення людських лінощів, заради грошей забувають вітчизну і традиції батьків, втрата людського обличчя – поширення комп'ютерів і різної техніки, що замінює людину). У пошуках адекватної форми відтворення у поезіях своїх відчуттів і передчуттів автор удається до різних мовно-виражальних засобів, своєрідних у змалюванні подій історії, дум народу, ставленні до розвитку країни.

Лише в самих заголовках творів – топонімах – Кам'янка, Суботів, Боровиця, Медведівка, Мельники, Худоліївка, за якими можна простежити славетний шлях козаків, гайдамаків, учасників визвольних змагань різних років, безпам'ятно забутий сучасниками.

Своє обурення поет підкреслює, вживаючи лексику різко негативного емоційного забарвлення *хахли, перевертні, затьмарені моголи*. У слові *моголи* відчувається перегук із рядками Т. Шевченка про тих, хто не знає свого коріння: *“Німець скаже: «Ви моголи, моголи, моголи, золотого Тамерлана онучата голі»”*. Назви *Київ* і *Черкаси* введені в текст для підкреслення гіркоти від усвідомлення того, що зрада і зневага йдуть із самого серця України. Суботів “заговорить” тоді, коли українською заговорить вся Україна.

Важливе місце в “Трьох строфах” поряд із топонімами посідають антропоніми.

У вірші «Медведівка» автор проводить паралель Максим Залізняк – учасник гайдамацького руху, оспіваний Т. Шевченком, – і Залізняк – один із сотенних в УПА. Постає й часова паралель: 20-ті роки ХХ століття (Холоднороська республіка) – 40-50-ті роки ХХ століття (визвольні змагання УПА) – і заклик прокинутися від летаргічного сну в 90-х (вірш датований 1994 роком). Тут звучить заклик до рішучих дій, до порятунку рідної землі від краю до краю, до пробудження національної свідомості в усіх українців:

*Медведівко, Залізняка Максима  
Похреснице, зустрінь, мене, зустрінь!  
Свободою страшною одержима  
Твоя душа, твоя плодюча ріль.*

*Зерно твоєї правди й непокори  
Із рук твоїх – а як, я не збагну –  
Летіло й засівало мої гори,  
І всю Волинь, і всю Галичину.*

*Назвалися в УПА Залізняками  
Найкращі хлопці, що на смерть ішли...  
Вставай! Бери зерно! Змахни руками  
В той бік, до моря, де ще сплять хахли! [3, 8].*

Всеохопність ідеї визволення рідної землі підкреслюється власними назвами Медведівка (Центральна Україна) – Волинь, Галичина (Західна

Україна) – і далі до моря (південь). Заклик виражений односкладними окличними реченнями, що більш виразно й чітко передає художній задум автора.

Ще одна історична паралель простежується у вірші «Мельники». Д. Павличко згадує братів Чучупаків, що брали активну участь в славнозвісних подіях 1919-1920-х років:

*Воскресли **Чучупаки**. Зникла мряч.  
Побачив я на мапі небозводу,  
Як обертались **Мельники в Космач**  
І помирали вдруге за свободу [3, 9].*

Мельники і Комач – столиці національно-визвольної боротьби українців (1919 р. і 1943 р. відповідно). “Обертанням Мельників у Космач” поет підкреслює незнищенність вільного духу і прагнення вибороти свободу своєму народові.

Ще одна паралель, створена за допомогою власних назв, проглядається у вірші “Пора”, де автор натякає на те, що Україна відродиться так само, як оновилася Київська Русь із прийняттям християнства:

*Пора скидати ідола в **Дніпро**  
І не творити нового **Ваала!** [3, 25].*

Медведівка і Мельники у віршах Д. Павличка постають як символи звитяги і мужності, як заклик до самоусвідомлення і самоідентифікації кожного як українця.

У вірші “Епоха” автор наводить ще одну паралель Україна – Христос, хоча вживає при цьому тільки ім’я Христа: у творі знову є натяк, що спонукає читача до роздумів і співтворчості. Свій гнів підкреслює пейоративними лексемами – *блязні й скоморохи* – і застарілою формою слова помста – *мста*:

*В пошані тільки блязні й скоморохи,  
За помстою приходить інша мста,  
Але немає іншої епохи,  
Є лиш одна – для розпинань **Христа!** [3, 52].*

Автор вказує на те, що українці споконвіку не могли дійти згоди на рідній землі, ділили її й перепродували – “розпинали”.

Але поет проймається болем і стражданнями народу саме з любові до нього, бо народ у митця – це розіп’ятий Христос, якого розшарпують чужинці. І знову звучить тільки натяк:

*Народе мій, чи ти, уставши з плахи,  
Смерть подолавши, дух життя зберіг,  
**Чи з ніг твоїх і з рук іржаві цвяхи**  
**Вже вийнято, чи глибше вбито їх?** [3, 12].*

Цим запитанням у фінальній строфі автор кличе читача до відповіді, яку кожен, як часточка того народу, мусить дати сам, хоч якою б вона була.

Топоніми допомагають у висловленні страждань про те, що немає в Україні єдиної церкви. Автор вживає як протистояння-заперечення назви *Москва – Рим*, і як сподівання на справдження бажаного *Київ – Львів*:

*Для церкви, загнаної в тьму й підвали,*

*Жадав патріархату, та дарма...  
Мовчали дзвони, камені мовчали,  
І він збагнув, що правди в них нема.*

*Нема в **Москві**, але нема і в **Римі**,  
Є тільки там, де батько й мати ждуть...  
До **Києва** ведуть шляхи незримі.  
У **Львові** – спочин, потім далі в путь! [3, 56].*

Три крапки наприкінці другого рядка кожної строфи вказують на щось недоговорене, недомовлене, але зрозуміле, бо кожному з нас болять те, про що пише поет.

Ще одне протиставлення, створене за допомогою топонімів, автор подає у вірші “А діти – хто?”. У вірші порушується одвічна проблема – збереження найціннішого, що є в житті кожної людини – її батьківщини. Але поет передає протиставлення не лише топонімами *Київ – Нью-Йорк*, воно посилюється такими ситуативними антонімами: *батьки – діти, жебраки – не бідаки, щасливий – сумний, долар – вітчизна, зелений папірець – Україна, мрець – живий вогонь*:

*Батьки у Києві. Не бідаки.  
Друкуються і вчать народ, нівроку.  
А діти – хто? Щасливі жебраки  
На сорок другій вулиці в Нью-Йорку.*

...

*Я знаю: син в зелений папірець  
Закоханий, а батько – в Україну.  
Сумний цей світ, не знати, де тут мрець,  
А де живий вогонь встає із тліну? [3, 66]*

Зневагу до сучасних можновладців автор підкреслює назвами *Франція – Україна*, подаючи їх як історичну паралель:

*“Що **Франція**? Це – я”. – Сказав колись король.  
Не дивувався світ. Була така хвороба,  
Що підкрадалася до всіх монарших доль...  
Аж ось тепер і в нас знайшли її мікроба.*

...

*Тепер і в нас кричать: “Я – **Україна**, й квіт!”  
А думають про свій олігархічний статок  
Гетьманчуки малі, що виповзли зі свит  
І сяють золотом камзолів і краваток [3, 69].*

Гостроту цього відчуття посилюють ужиті зі стилістичною метою застарілі слова *свита, камзол*, словотвірна форма *гетьманчук* вказує на ницість дій тих, хто отримав владу; семантичний ряд *олігархічний – гетьманчук – свита – камзол – краватка* поєднав протилежне і це допомагає ще більш яскраво відтворити творчий задум поета: виявити всю непорядність і огидність поведінки «нових українських гетьманів».

Поет ненавидить катів свого народу. У вірші “Ну, как?” це передають лексеми гранично негативного забарвлення “звірина двонога”, “*вирід*”. Більшої виразності зображуваному надає вираз “*вирід схожий на Бога*” (сприймається, як: І створив Бог людину за подобою своєю), де поєднується непоєднуване *вирід* – *Бог* (авторський новотвір *вирід* є усіченим від *виродок*, синонім до *нелюд*). Підступну внутрішню сутність ката поет передає, на перший погляд, наївним порівнянням *посміхався хитро, як хлопчак*. Проте автор не називає його імені, він лише натякає на те, хто ним є. Натяк звучить у запитанні, введеному у тканину твору мовою оригіналу “Ну, как?”:

*Мене вбивала звірина двонога,  
І я не міг збагнути й не збагну,  
Чому той вирід схожим був на Бога,  
Мав людську твар і постать не марну?*

*Мав руки, очі, мозок, людську мову  
І посміхався хитро, як хлопчак,  
Коли хапав паркетину дубову,  
І бив мене, й допитувавсь: “Ну, как?” [3, 74].*

Приховані назви автор використовує і в поезії «Допоки», де вкотре з гиркотою й боєм говорить про те, що немає єдності в українського народу, бо деякі його представники забули своє коріння й знайшли собі нового ідола, який заперечує те, на чому споконвіку трималася українська нація:

*Брати мої, ми житимем у сварі,  
Хоч буде вдосталь хліба і вина,  
Допоки на **Тарасовім бульварі**  
Співатиме **камінний сатана**.*

*Ми будем далі, як пахолки ниці,  
Шукати правди й Бога по світах,  
Допоки на **Софіївський дзвіниці**  
Сидітиме **двоглавий хижий птах** [3, 51].*

Ужиті у творі назви *Тарасів бульвар* і *камінний сатана* вказують на те, що на бульварі Тараса Шевченка у Києві стоїть пам’ятник Леніну, а *двоглавий хижий птах* на *Софіївській дзвіниці* – українська церква підпорядковується московському патріархату.

Наскрізним в аналізованій збірці є біль за рідну мову. Перед нами постає символічний образ орди, але не монголо-татарської, а орди українських перевертнів, які зреклися всього українського й прагнуть довомовності в суверенній українській державі:

*Страшна, надихана ненавистю й злобою,  
Іде на свій народ **перевертнів орда**.*

У третій строфі цього вірша автор використовує застарілу форму *глагол*, що безпосередньо вказує на давні й багаті традиції української мови, епітет *промовисті уста* допомагає підкреслити її багатство, красу й мелодійність, а безсполучникові порівняння *мова – кордон землі, мова – кордон волі, мова –*

держава, мова – честь, мова – душа визначають мову в житті народу як найголовнішу суть його існування, як святиню, що потребує захисту й охорони:

*Народе, ти живеш віки в своїм глаголі,  
Не дай скалічити **промовисті уста**,  
Бо мова – то кордон землі твоєї й волі,  
Твоя держава й честь, душа твоя свята!* [3, 20].

Промовистими у розкритті цієї теми разом із власними назвами є числівники. Як-от у вірші «Потьомкін»:

*Потьомкін встав. Перуку зняв шовкову  
І ходить агітує за “не так”,  
За Другу Катерину й другу мову,  
Що першу б’є, та не доб’є ніяк* [3, 29].

В антропонім *Потьомкін* автор вкладає іронію і називає так тих, хто заперечує в Україні все українське і передусім українську мову. Зміст, що вкладає поет у пару *друга Катерина – друга мова*, зрозумілий кожному без додаткових пояснень: Катерина II прагнула знищити Україну, прийняття другої державної мови – російської – призведе до знищення української мови.

Поет не приймає людських лінощів і про це говорить у вірші “Бджола”, де складається протиставлення: *бджола* як символ працьовитості і *людина*, яка жадає отримати меду, а не добувати його. Одвічність цієї проблеми автор підкреслює старослов’янізмами *рече, лож*, і підкріплює антонімічною парою *лож – правда*. Крім того, в останньому рядку другої строфи прочитується перегук із рядками Г. Сковороди про сродну працю. Бджола благає Бога про те, щоб він дозволив їй зробити так,

*Щоб найдорожчою з принад  
Була **ж**ертвна й творча праця!  
А Бог рече: “Гріхи старі,  
Лінивство й **лож** – то людства згуба,  
Та більш, як правди, **бджолярі**  
**Ж**адають меду, моя любя!”* [3, 55].

Звуковий повтор шиплячого й свистячого **ж-з-ж** створює звуковий образ працьовитої бджоли, що незважаючи на свої розміри – *така манюся, аж манія* – увесь час працює. Накладання спільнокореневих слів і вживання підсилювальної частки **аж** у наведеному рядку створює зоровий образ маленької працьовитої комахи.

Крізь біль, що струменить із кожного рядка збірки, пробивається віра у незнищенність звияжного духу, нескінченність життя. У поезії «У Софіївському соборі» автор створює таке зображення за допомогою протиставлення *переможець – жертва, плачу – торжествую, життя пройшло – життя безсмертне*. Урочистість свого відчуття поет підкреслює суто книжним дієсловом *торжествую*:

*І сяє золото в блакитній млі,  
І моляться гетьмани і спудеї.  
Я чую скрипку рідної землі,  
Неначе голос матері моєї.*

*А до собору увійшло дитя  
З очима переможця, а не жертви.  
Я плачу, бо пройшло моє життя,  
Я торжествую, бо життя безсмертне [3, 16].*

На вічність життя вказує такий ланцюжок: *золото Софії*, збудованої ще Ярославом Мудрим, – *гетьмани* – *сучасна дитина*. І все це зберегла рідна земля, яку поет вкотре називає матір'ю.

Безперервність життя автор передає за допомогою перевтілення *людина* – *рослина*: воїн чи друг не помер, він залишився жити в кущі калини, ліщини чи в кроні дуба: “*Мої ровесники – калинові кущі*”. Це передає текст:

*А долиною сони й бриндуші,  
І ліщина, й грабина густа;  
І горбок біля кожної груші  
Наче просить молитви й хреста.*

*Там лежать курінні у корінні,  
Там стрільці і сотенні лежать.  
На волинській моїй Україні  
Дикі груші, як свічі горять [3, 17].*

Паронімічна пара *курінні у корінні* підтверджує: людина і природа єдині і в цьому їхня сила і вічність: воїн став коренем дикої груші, яка своїм цвітом нагадає усім прийдешнім поколінням про його подвиг, звиягу і мужність.

Поет возвеличує людину-батька-трудівника. У Д. Павличка людина – це дух. У першій строфі вірша «Дух» автор визначає, хто є людина через заперечення: не плоть, не море, не океан, не космос, а тільки дух. Але, оскільки дух безсмертний, він знову обертається плоттю, космосом, океаном і морем, і цим запереченням і ствердженням водночас поет доводить, що людина-трудівник незнищенна:

*Людина – що таке? Не плоть, не море.  
Не океан, не космос, тільки – дух.  
Йде смерть, але вона не переборе  
Його живий і вічно творчий рух.*

...

*У плоть, у космос, в океан і в море  
Він обертає свій незримий лик,  
І плуг бере, й камінну землю оре, –  
Це **батько** мій, мозольний **трудівник** [3, 67].*

Поет радіє з того, що рідний український народ прокидається і вірить в те, що, може, нарешті згадає, чиєї землі він син. Найбільшої гостроти ця оповідь набуває завдяки протиставленням, які автор активно вживає в другій строфі вірша «На майдані», а влучний епітет *епілептичний раб* чітко вказує на стан, в якому перебувала українська нація:

*Між **лютим пеклом** і **блаженим раєм**  
Поміж **добром** і **злом** нема межі.*

*А ми народжуємось і вмираєм  
Самі собі і рідні і чужі.*

*І все ж таки в ту зимову негоду  
Я бачив з надмайданного горба,  
Як Бог бичем з душі мого народу  
Гнав геть **епілептичного раба** [3, 64],*

та все ж таки поет плекає надію, що народ одужає і зцілить зболену душу рідної землі.

Результати аналізу розглядуваного матеріалу дозволяють зробити висновок про те, що для розкриття основного мотиву збірки «Три строфи» – мотиву болю за долю рідної землі – Д. Павличко активно використовує різні мовно-виражальні засоби української мови. Ужиті зі стилістичною метою власні назви, застарілі слова, авторські неологізми, антоніми, синоніми, пароніми, епітети й порівняння служать для розкриття художнього задуму митця.

### **Література**

1. Павличко Д. За двадцять літ / Д. Павличко // Покаянні псалми. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2009. – С. 5–8.
2. Павличко Д. Три строфи / Три строфи. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2007. – С. 3–4.
3. Павличко Д. Три строфи: [поезії]. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2007. – 128 с. – (Першотвір).

### **Анотація**

У пропонованій статті автор розглядає мовно-виражальні засоби відтворення основного мотиву збірки Д. Павличка «Три строфи» – біль за долю рідної землі. Результати аналізу розглядуваного матеріалу дозволили зробити висновки про те, що поет активно використовує такі засоби української мови, ужиті зі стилістичною метою, як власні назви (топоніми, антропоніми), застарілі слова, авторські неологізми, антоніми, синоніми, пароніми, епітети й порівняння, що служать для розкриття художнього задуму митця.

**Ключові слова:** основний мотив, строфа, мовно-виражальні засоби, власні назви, застарілі слова й авторські неологізми, антоніми, синоніми, пароніми, епітети, порівняння.

### **Аннотация**

В предлагаемой статье рассматриваются выразительные средства языка, которые Д. Павличко использует для раскрытия главного мотива сборника «Три строфы» – боль за судьбу родной земли. Результаты анализа рассматриваемого материала позволили сделать выводы о том, что автор активно использует такие средства украинского языка, как имена собственные (топонимы, антропонимы), устаревшие слова и авторские неологизмы, антонимы, синонимы, паронимы, эпитеты и сравнения, которые служат для раскрытия художественного замысла поэта.



**Ключевые слова:** основной мотив, строфа, выразительные средства языка, імена собственные, устаревшие слова, авторские неологизмы, антонимы, синонимы, паронимы, эпитеты, сравнения.

### **Summary**

The article deals with expressive means of the language used by D. Pavlychko to convey the main motive of the collection “Three stanzas”, that is pain for the fate of his motherland. According to the results of the considered material the author came to a conclusion that D. Pavlychko actively used such means of the Ukrainian language as proper names (toponyms, anthroponyms), archaic words and author’s neologisms, antonyms, synonyms, paronyms, epithets, and similes that show poet’s artistic conception.

**Key words:** the main motive, stanza, expressive means of the language, proper names, archaic words, author’s neologisms, antonyms, synonyms, paronyms, epithets, similes.